

نقد:

«عقل و اعتقاد دینی»

دکتر محمد محمدرضایی^۱

چکیده

این مقاله بر آن است تا ترجمه یکی از کتاب‌های مهم در حوزه دین‌پژوهی یعنی «عقل و اعتقاد دینی» را مورد نقد و بررسی قرار دهد. این کتاب توسط چهار تن از دین‌پژوهان مغرب‌زمین (مایکل پترسون و دیگران) به انگلیسی نگارش یافته است. دو تن از مترجمان، یعنی آقایان احمد (آرش) نراقی و ابراهیم سلطانی آن را از انگلیسی به فارسی ترجمه کرده‌اند. ناقد این ترجمه، پنج صفحه از متن انگلیسی را اجمالاً مورد بررسی قرار داده و پانزده خطا و اشتباه در آن مشاهده کرده است. امید است که این نقد، تذکاری برای دقت هر چه بیشتر مترجمان و اصلاح چاپ‌های بعدی این کتاب باشد.

واژگان کلیدی: عقل و اعتقاد دینی، ترجمه، احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، فلسفه دین.

موضوع این مقاله نقد ترجمه کتاب «عقل و اعتقاد دینی»، درآمدی به فلسفه دین، تألیف چهارتن از دین پژوهان مغرب زمین یعنی مایکل پترسون، استاد فلسفه دانشکده آذربری، ویلیام هاسکر، استاد فلسفه دانشکده هانتینگتون، بروس رایشنباخ، استاد فلسفه دانشکده آلسبورگ، دیوید بازینجر، استاد فلسفه در دانشکده رابرتز وزلین، می باشد که آقایان احمد (آرش) نراقی و ابراهیم سلطانی، از انگلیسی به فارسی ترجمه کرده اند و انتشارات طرح نو آن را به زیور طبع آراسته است. (کتاب شناسی انگلیسی) کتاب چنین است:

[Reason and Religious Belief (An Introduction to the philosophy of religion), oxford university press, 1991]

از آن جا که این کتاب در حوزه دین پژوهی می تواند به عنوان درس نامه ای برای دانشجویان الهیات و فلسفه در دوره لیسانس و فوق لیسانس و محصلان حوزه های علمیه، به کار آید، اقتضا می کرد که مترجمان محترم، با دقت و تامل بیشتری به ترجمه آن همت می گماشتند، تا ترجمه مورد اعتماد هر چه بیشتر اساتید و دانشجویان قرار بگیرد. به هر حال، مترجمان، ترجمه ای روان و خوش خوان از کتاب ارائه داده اند. اما اگر با دقت و تدبیر بیشتری عجين می شد، بر اهمیت آن افزوده می گردید.

مؤلفان می گویند: هدف از نگارش این کتاب معرفی مقدماتی موضوعات فلسفه دین است. خط مشی اصلی آن، این است که مسائل عمده این حوزه را استخراج کند و مورد بحث قرار دهد.

آنان در ادامه می گویند: ما تمام موضوعاتی که معمولاً در کتاب های فلسفه دین مطرح است، مورد بحث قرار داده ایم و در عین حال معدودی از موضوعات بحث انگیزی را هم که مورد علاقه اهل فن است، مطرح کرده ایم.

این کتاب، شامل پانزده فصل است که مباحث آن عبارتند از:

۱. تأمل در باب خدا
۲. تجربه دینی
۳. ایمان و عقل
۴. صفات خداوند
۵. براهین خداشناسی
۶. مسئله شر
۷. شناخت خداوند بدون توسل به برهان
۸. زبان دین
۹. معجزات
۱۰. حیات پس از مرگ
۱۱. علم و دین
۱۲. کثرت گرایی دینی
۱۳. اخلاق دینی
۱۴. فلسفه و آموزه های الهیات
۱۵. جست و جوی مدام خداوند و خطر کردن انسان.

امید آن است که این نوشتار نقد گونه، تذکاری باشد برای دقت هر چه بیشتر و اصلاح چاپ های بعدی.

در این مقال قصد پرگویی نیست، بنابراین، چند صفحه از متن انگلیسی یعنی صفحات (۴، ۵، ۶، ۹، ۱۱) را اجمالاً ارزیابی و نکاتی را در آن گوشزد می کنیم.

در این ارزیابی، ابتدا جمله انگلیسی و در مرتبه بعد ترجمه مترجمان محترم، سپس توضیح ناقد و در آخر ترجمه پیشنهادی

خواهد آمد.

1. These shortcomings suggest that religion is notoriously difficult to define. (p.4)

ترجمه مترجمان محترم: این اشارات مجمل نشان می دهند که تعریف کردن دین دشوار است. (ص ۱۹)

توضیح: در این عبارت، دو نکته وجود دارد که مترجمان محترم به آن توجه نکرده اند:

الف: مترجمان تعبیر shortcomings را به معنای اشارات مجمل معنا کرده اند که درست نیست معنای این واژه، نقص و عیب و قصور می باشد. فرهنگ انگلیسی آکسفورد این واژه را چنین معنا کرده است:

shortcomidg: a fault, eg in sb's character, a plan or a system; a defect.

fault به معنای اشتباه، خطا، غلط، عیب و نقص و defect به معنای نقص و عیب می باشد.

فرهنگ انگلیسی. فارسی معاصر (محمدرضا باطنی با دستیاری فاطمه آذر مهر) نیز این واژه را به معنای عیب، نقص، نقطه ضعف معنا کرده است.

معنای اشاره مجمل با معنای نقص و قصور تفاوت دارد. مجمل در برابر مفصل است. ممکن است تعریفی مجمل اما بدون نقص باشد. بنابراین ترجمه این واژه به اشاره مجمل صحیح نیست.

ب: مترجمان واژه notoriously را در ترجمه فارسی منعکس نکرده اند. معنای آن مشهود و آشکار مخصوصاً به صفت بد، انگشت نما می باشد. فرهنگ آکسفورد، این واژه را مشهور به صفت یا عمل بد معنا کرده است:

notorious: well - known for some bad quality or deed.

فرهنگ انگلیسی. فارسی معاصر، این واژه را به بدنام، انگشت نما، معروف معنا کرده است.

ترجمه پیشنهادی: این اشکال ها و نقص ها نشان می دهند که تعریف کردن دین به طرز آشکاری (انگشت نما) دشوار است. (یا این اشکالات حاکی از آن است که تعریف کردن دین به غایت دشوار است)

2. Contemporary Anglo - American philosophers continue to be interested in issues surrounding classical theism, including nontraditional proposals for modifying it. The present study focuses primarily on the most significant issues related to classical theism, although at some points issues in other theistic religions and even nontheistic religions are given serious consideration. Much of our discourse in this book is drawn from historical Judeo - Christian beliefs about God, since

those beliefs give shape to many past and present issues. (P.9)

ترجمه مترجمان محترم: فیلسوفان انگلیسی. آمریکایی معاصر همچنان به مباحث خداشناسی توحیدی کلاسیک توجه دارند، اما در عین حال برای جرح و تعدیل آن، راه حل های غیرسنتی پیشنهاد می کنند. بیشتر بحث های ما در این کتاب برگرفته از اعتقادات تاریخی یهودیت و مسیحیت در باب خداوند است، چرا که این اعتقادات بسیاری از مباحث گذشته و حال را شکل داده اند. (ص ۲۹)

توضیح: مترجمان در ترجمه این متن مرتکب دو خطا شده اند:

الف. مترجمان عبارت *including nontraditional proposals for modifying it* را به «اما در عین حال برای جرح و تعدیل آن، راه حل های غیرسنتی پیشنهاد می کنند» ترجمه کرده اند، که نادرست می باشد. *including* به معنای «از جمله» می باشد و نه «اما در این حال». ترجمه صحیح آن چنین می شود: «از جمله راه حل های غیرسنتی برای جرح و تعدیل آن». بنابراین چنین عبارتی یکی از مصادیق مباحث پیرامون خداشناسی توحیدی کلاسیک می باشد و نه بیان مطلبی دیگر. هم چنین تعبیر «پیشنهاد می کنند» در عبارت انگلیسی وجود ندارد که مترجمان آن را به فارسی ترجمه کرده اند.

ب. مترجمان بین دو جمله اول و آخر، سه سطر را ترجمه نکرده اند و آن جمله عبارت است از:

the present study focuses primarily on the most significant issues related to classical theism, although at some points issues in other theistic religions and even nontheistic religions are given serious consideration.

ترجمه پیشنهادی: فیلسوفان انگلیسی. آمریکایی معاصر همچنان به مباحث خداشناسی توحیدی کلاسیک از جمله راه حل های غیرسنتی برای جرح و تعدیل آن، توجه دارند. بررسی کنونی در درجه اول (یا عمدتاً) بر مهم ترین مسائل مربوط به خداشناسی توحیدی کلاسیک متمرکز است، هر چند در بعضی از جاها، مسائل در ادیان توحیدی دیگر و حتی ادیان غیرتوحیدی، مورد توجه جدی قرار گرفته است. بیشتر بحث ما در این کتاب برگرفته از اعتقادات تاریخی یهودیت و مسیحیت در باب خداوند است، چرا که این اعتقادات بسیاری از مباحث گذشته و حال را شکل داده اند.

3. While each of us may prefer a certain perspective, we must gain the ability to examine impartially both our own perspective and those opposing it. A kind of interested objectivity is what is needed, attempting both to be fair to various positions and to acknowledge when possible which one seems

most reasonable among alternatives. It is in this spirit that this book has been written. (P.11)

ترجمه مترجمان محترم: عینیت مطلوب آن است که فرد در عین بی طرفی نسبت به دیدگاه‌های گوناگون، بتواند دریابد که در میان دیدگاه‌ها رقیب کدام یک از همه معقول‌تر به نظر می‌رسد. این کتاب با چنین روحیه‌ای نگاشته شده است. (ص ۳۱)

توضیح: مترجمان سه نکته را در ترجمه این متن مورد غفلت قرار داده‌اند:

الف. مترجمان عبارت *A kind of interested objectivity* را به «عینیت مطلوب آن است» ترجمه کرده‌اند که صحیح نمی‌باشد. اولاً: واژه *objectivity* به نقل از فرهنگ انگلیسی. فارسی معاصر دو معنا دارد: یکی به معنای عینیت و دیگری به معنای بی طرفی و بی غرضی و انصاف است. فرهنگ انگلیسی آکسفورد نیز دو معنا برای *objective* ذکر کرده است:

- objective*: 1. not influenced by Personal feelings or opinions; Fair
2. (philosophy) having existence|outside the mind; real.

یکی از معانی آن تحت تأثیر احساسات و عقاید شخصی قرار نگرفتن و انصاف و بی طرفی و دیگری به معنای وجودی خارج از ذهن داشتن و یا واقعی است.

مترجمان معنایی را برای این واژه در این جا برگزیده‌اند که مناسب متن نیست، بلکه معنای مناسب در این جا بی طرفی و انصاف می‌باشد، زیرا بحث متن در باب عینیت و ذهنیت نیست بلکه در باب بی طرفی و انصاف پژوهشگر می‌باشد ثانیاً: مترجمان تعبیر *a kind of* را ترجمه نکرده‌اند که معنای آن «نوعی» یا «یک نوعی از» می‌باشد بنابراین ترجمه صحیح عبارت انگلیسی، «نوعی از انصاف و بی طرفی مطلوب» می‌باشد و نه «عینیت مطلوب»

ب. مترجمان محترم واژه *acknowledge* را به معنای «در یابد» معنا کرده‌اند، که معنای درستی نیست، معنای صحیح آن «پذیرفتن و تصدیق کردن» می‌باشد. فرهنگ انگلیسی ادونس لرنر آکسفورد نیز این واژه را به معنای پذیرفتن و قبول کردن و تصدیق کردن معنا کرده است. بنابراین معنای عبارت چنین می‌شود: پژوهشگر در عین حال که نسبت به مواضع مختلف متصف است، [ولی] هنگامی که یکی از آن‌ها معقول‌تر به نظر رسید، آن را بپذیرد یا تصدیق کند.

ترجمه پیشنهادی: نوعی از انصاف و بی طرفی مطلوب آن است که فرد در عین بی طرفی نسبت به دیدگاه‌های گوناگون، هنگامی که از میان دیدگاه‌های رقیب یکی از آن‌ها معقول‌تر به نظر رسید، آن را بپذیرد. این کتاب با چنین روحیه‌ای نگاشته

شده است.

حقیقت‌غایی در متن زندگی واقعی مورد تعبیر و تفسیر قرار می‌گیرند. واضح است که جزئیات فراوان ادیان به چگونگی این تعبیر و تفسیر بستگی دارد. (ص ۲۱)

توضیح: مترجمان محترم در این تعبیر very much an extension of را در ترجمه خود منعکس نکرده‌اند. که ترجمه آن «بسط بسیار زیاد و گسترده» یا «در واقع بسط» می‌باشد.

ترجمه پیشنهادی: اما واضح به نظر می‌رسد که جزئیات فراوان هر دین در واقع بسط (یا بسط بسیار گسترده) این نکته است که چگونه اعتقادات اساسی در باب حقیقت‌غایی در [متن] زندگی واقعی تفسیر یا اظهار می‌شود.

6. A multitude of psychological, sociological, and historical factors that are not obvious to the untrained eye form the contours of every religion. (P.5)

ترجمه مترجمان محترم: در میان عناصر موقوم هر دین، عوامل روان‌شناختی، جامعه‌شناختی و تاریخی بسیاری وجود دارند که به چشم افراد غیر متخصص نمی‌آیند. (ص ۲۲)

توضیح: مترجمان محترم به نظر می‌رسد که خبر جمله را نادیده گرفته‌اند و به صورت بسیار کم‌رنگ در ترجمه ظاهر ساخته‌اند. خبر جمله form the contours of every religion می‌باشد که به معنای ساختن نمای و ظاهر هر دینی است. فرهنگ آکسفورد این واژه را به معنای ظاهر و نمای بیرونی معنا کرده است.

Contour: the outline or outer edge of sth, representing its shape or form.

ترجمه پیشنهادی: بسیاری از عوامل تاریخی، جامعه‌شناختی و روان‌شناختی که به چشم افراد غیر متخصص نمی‌آیند، نمای بیرونی و یا ظاهر هر دینی را می‌سازند.

7. One problem with restricting the study of religion to these disciplines is that they do not permit questions about the reasonableness and truth of religious beliefs to be fully considered. (P.6)

ترجمه مترجمان محترم: یکی از محدودیت‌های این قبیل دین‌پژوهی‌ها این است که بحث درباره معقولیت و صدق اعتقادات دینی را چندان مجاز نمی‌دانند. (ص ۲۳)

توضیح: مترجمان محترم تعبیر one problem with restricting را «یکی از محدودیت‌های» معنا کرده‌اند که صحیح نیست بلکه ترجمه صحیح آن «معضلی که از محدودیت (یا محدود کردن) و انحصار» می‌باشد.

ترجمه پیشنهادی: معضلی که از محدود کردن و انحصار دین‌پژوهی به این علوم حاصل می‌شود این است که آن‌ها مجاز نمی‌دانند که، بحث در باب معقولیت و صدق اعتقادات دینی کاملاً مورد بررسی واقع گردد.

8. As the title of this text suggests, our present study is directed at beliefs. Beliefs, for our purposes,

4. Now, in any given case, if we found a network of actions, emotions, and beliefs focusing on some Ultimate Reality, then our general definition would be satisfied to a sufficient degree and we would be justified in saying that we have an instance of religion. (P.5)

ترجمه مترجمان محترم: به هر حال اگر ما با مجموعه‌ای از اعمال، عواطف و اعتقادات معطوف به حقیقت‌غایی مواجه شدیم که به حد کافی با تعریف کلی ما سازگار بود، حق داریم بگوییم که آن مجموعه، مصداقی از دین است. (ص ۲۱)

توضیح: مترجمان محترم در این متن، سه نکته را نادیده گرفته‌اند:

الف. آنان واژه network را به «مجموعه» معنا کرده‌اند که صحیح نیست. معنای آن «شبکه» یعنی «مجموعه پیچیده و در هم تنیده» است.

ب. این جمله یک جمله شرطی است که از سؤال شرط و جزای شرط تشکیل شده است که معمولاً جزای شرط را با یک ویرگول از سؤال شرط متمایز می‌گردانند. مترجمان محترم بخشی از جزای شرط را در سؤال شرط گنجانده‌اند که معنای واقعی را نمی‌رساند. در این جمله از if تا Reality ultimate سؤال شرط است و از then تا انتهای جمله جزای شرط است. از این رو، معنای جمله چنین می‌شود: اگر ما شبکه‌ای از اعمال، عواطف و اعتقادات معطوف به حقیقت‌غایی را بیابیم، (تا این جا سؤال شرط) در آن صورت به حد کافی با تعریف کلی ما منطبق خواهد شد و ما حق داریم بگوییم که مصداقی از دین داریم.

و هم چنین مترجمان محترم واژه and در میان جزای شرط که رابط بین دو جزء آن است توجه نکرده‌اند که اگر دقت کافی به خرج می‌دادند، مرتکب این خطا نمی‌شدند.

ج. مترجمان محترم تعبیر in any given case را به «به هر حال» ترجمه کرده‌اند. به هر حال ترجمه in any case است و چون در این تعبیر واژه given را داریم ترجمه آن «در هر مورد خاص» می‌شود نه به هر حال.

ترجمه پیشنهادی: در هر مورد خاص، اگر ما شبکه‌ای از اعمال، عواطف و اعتقادات معطوف به حقیقت‌غایی را بیابیم، در آن صورت به حد کافی با تعریف کلی ما منطبق خواهد شد و ما حق داریم بگوییم که مصداقی از دین داریم.

5. It seems clear, though, that the numerous details of any religion are very much an extension of how the fundamental beliefs about the Ultimate are interpreted and expressed in real life. (P.5)

ترجمه مترجمان محترم: البته اعتقادات اساسی هر دین درباره

را به این صورت «حتی اگر می‌کوشید هم نمی‌توانست مانع ویرانی مزرعه شود» ترجمه کرده‌اند که ترجمه صحیحی نیست و معنای درست آن، چنین است: هر چند که اگر می‌کوشید، می‌توانست از ویرانی مزرعه جلوگیری کند.

چنین معنایی کاملاً برعکس ترجمه مترجمان است.

ترجمه پیشنهادی: متأسفانه پسر بزرگتر، کشاورز چندان خوبی نیست که بتواند این کار را انجام دهد، حتی هر چند که اگر می‌کوشید، می‌توانست از ویرانی مزرعه جلوگیری کند.

در پایان شایان ذکر است که اشکال آخر برگرفته از نقد ترجمه‌ای است آقایان محمدعلی مبینی و محمد جعفری بر این کتاب وارد کرده‌اند. آنان سیزده صفحه از متن اصلی نیمه دوم این کتاب را مورد بررسی قرار داده‌اند و ۴۲ اشکال بر آن وارد ساخته‌اند که ما برای نمونه و دوری از اطاله کلام یک اشکال آن را مطرح نموده‌ایم.

این نقد، گذری اجمالی بر ترجمه این کتاب است. امید آن است که مترجمان محترم در چاپ‌های بعدی حتماً به بازنگری این ترجمه اقدام فرمایند.

پی‌نوشت

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه تهران.

are simply statements that are taken as true. (P.5)

ترجمه مترجمان محترم: همان‌طور که عنوان این کتاب نشان می‌دهد، بررسی کنونی ما ناظر به اعتقادات است.

در بحث ما مقصود از «اعتقادات» گزاره‌هایی است که صادق تلقی می‌شوند. (ص ۲۰)

توضیح: مترجمان محترم در این متن واژه simply را که به معنای صرفاً و فقط می‌باشد در ترجمه منعکس نکرده‌اند.

ترجمه پیشنهادی: همان‌طور که عنوان این متن یا کتاب نشان می‌دهد، بررسی کنونی ما ناظر به «اعتقادات» است در بحث ما مقصود از «اعتقادات» صرفاً گزاره‌هایی است که صادق تلقی می‌شوند.

9. Unfortunately, the elder son is not a good enough farmer to accomplish this task, though he could have prevented the ruin of the farm if he had tried. (P.260)

ترجمه مترجمان محترم: متأسفانه پسر بزرگ‌تر، کشاورز چندان خوبی نیست که بتواند این کار را به انجام برساند و حتی اگر می‌کوشید هم نمی‌توانست مانع ویرانی مزرعه شود. (ص ۲۷۳)

توضیح: مترجمان قسمت آخر جمله انگلیسی یعنی این عبارت:

Though he could have prevented the ruin of the farm if he had tried.